

*Jep-hu.*¹ Ha az Anania Širakac'i-nál található két névre való szétbontás helyes, akkor a *hruk*, -ρούχ elem emlékeztethet *Ruga* hún fejedelem nevére, gót kicsinyítéssel *Rug-ila*, Priskos-nál 'Ρούα (gen.) = **uruy*."

Ez az egyeztetés (*Yšbara* ~ *Esperüχ*) nem kielégítő. A vocalismus nem egyezik és a szó vége (-a ~ -üχ) magyarázata nélkül marad. A -ρούχ értelmezését örmény alak alapján a gót(!) *Rug-ila*) segítségével valószínűleg MARQUART sem gondolta komolyan.

A név egy másik magyarázata FEHÉR GÉZÁTÓL származik.² A ránk maradt alakok megvizsgálása alapján FEHÉR arra a körülbelül helyes eredményre jut, hogy a név eredeti alakja *Es(š)berüch* volt. Ezt a nevet a török *eš* 'társ'+ *böri* 'farkas' szóból magyarázza s analog jelentésű nevekül az *Eš-kam* 'társ-pap', *Ata-kam* 'apa-pap' hun neveket és a magyar *Apa-farkas* nevet említi fel.

Ezt a magyarázatot azonban megghiúsítja a második szótag *e* hangja. A *böri* 'farkas' szóban *ö* van a bolgárban is, amint azt a βοριτακάκος = *Böri-tarkan* név bizonyítja (l. fent).

Ezekkel a magyarázatokkal szemben az *Esperüch* nevet az én véleményem szerint a következő oszmán-török szóval kell egyeztetni;

REDHOUSE: اسپری *ispäri* 'the hobby (hawk), hypotriorchis subbuteo'; called also *ispäri doyan* 'the hobby falcon'. Sämî, Qāmas-i türki (95): *äspäri* 'doyanyn tärbijä qabal ätmäz xujlu džinsi'. — RADLOFF, Wb.: *isbäri* 'ein Falke, der schwer zu dressiren ist'. — HAMMER—PURGSTALL, Falknerklee 107: اسپری طغان 'Vollkommener Falke, Blaufuss?'

A szóvégi -χ — épen úgy, mint az *Omurtay* γ-je — kicsinyítő képző. NÉMETH GYULA.

Néhány szó az -ár, -ér képzőről.

Nyelvtudósaink mindig jól tudták, hogy van a magyarban egy -ár, -ér képző, s hogy ezzel vannak képezve a többi közt a következő szavak: *büvár* 1. '[ember] urinator, taucher'; 2. '[madár] mergus, vöcsök'; 3. '[ember] forschér, tudós' (újabbkori jelentésváltozás tapadással; vö. *búár-elme* SzD.²) | *kopár* 'glaber, depilis, kahl' | *vezér* 'dux, führer' stb.

Az -ár, -ér képzővel a nyelvújítók, főleg a XIX. század harmincas éveitől fogva elég sűrűen éltek, s idevonatkozó alkotásaik közül ma is használatosak a következők: *pincér* 1. 'cellarius, pincemester' 1812-ből PETHÉTÓL (l. Nyr. III, 411; NyÚSz., e jelentésben elavult); 2. 'apparitor, cauponis, kellner' (e jelentésben első adat talán FARKAS, Zsebszókönyv 1861.,

¹ L. még PELLIOT: T'oung Pao 1929: 211.

² BullInstArchBulg. V (1928—9.), 132 kk., 154—5.

CzF. 1870.) | *tanár* 1. 'doctor juris' (1833. FOGARASI, e jelentésben elavult); 2. 'professor' (1836. BUGÁT) | *titkár* (1836. SZEMERE) | *bankár* (1843. FOGARASI) | *tüzér* (1843. KISS) | *hordár* (1853. ZÁDOR?) [az adatokra nézve vö. NyŰSz.].

A Nyelvőr és iskolája azt tartotta, hogy a nyelvújítók az *-ár*, *-ér* képzőt a szláv eredetű *kádár* és *kulcsár* szavakból vonták el. Ezekben a szavakban ugyanis az *-ár* a *kád* és *kulcs* szavakhoz viszonyítva „a foglalkozás funkcióját teljesítő képző“ (I. SZARVAS: Nyr. V, 385; hasonlóan HALÁSZ IGNÁC: Nyr. VII, 64; SIMONYI: Nyr. XVII, 486, MNy.² 89, UngSpr. 78, Nyr. XXXII, 482). Minthogy pedig szerintük az eredeti szavakban levő *-ár*, *-ér*-nek ilyen jelentése nincs, a képzőt e jelentésében a nyelvújítók csakis a fenti szláv eredetű szavakból vonhatták el. E felfogásukkal nevezett tudósaink odáig mentek, hogy olyan szóról, amilyen pl. a *hajcsár* ('juhot v. egyéb megvett marhát máshová hajtó' SZD.²; más népnyelvi adat közölve NyŰSz.), azt tartották, hogy magyarul beszélő szlávok: szerbek alkották, s tőlük vették át azt a magyarok (I. SIMONYI: Nyr. XVII, 486, XXXII, 482, MNy.² 89, UngSpr. 78; hasonló gondolatok HALÁSZ IGNÁCNÁL: Nyr. VII, 60, 559, ahol idézve van, hogy KRESZNERICS is „tótos“-nak tartotta a szót (KR.-nél u. i. ez áll: „Hajtó, tótosan: Hajtsár. Actor pecoris. S. I.“).¹

Ha a Nyelvőr és iskolája kimutatta volna, hogy az első, aki az *-ár*, *-ér* képzővel foglalkozást jelentő szavakat alkotott, azt mondta volna, hogy a „szláv eredetű *kádár* és *kulcsár*“ szóból vonja el az *-ár*-t, mert itt foglalkozást jelent, s vele alkot új szavakat, akkor a Nyelvőrnek és iskolájának igaza volna. Ilyen állítást azonban a Nyelvőr és iskolája nem idézett, s nézetem szerint nem is idézhették. A nyelvújítás korában, a XVIII. század végén és a XIX. század első felében a *kádár* és a *kulcsár* szóról, azután meg az *-ár*, *-ér* képzőről egészen másképp gondolkoztak azok a jeleseink, akik nyelvi kérdésekkel foglalkoztak.

Ime az idézetek:

A XVIII. század végén, 1795-ben a Debreceni Grammatika ezeket írja: „A szók' formálódásáról . . . *ár*, *ér*. Jelent olytat, a mi a Gyökér' értelmét gyakorolja, p. o. *búv-ár*, *hat-ár*, *kűf-ár*, vez- (el veszett) *Vez-ér*, *fűzér*. 's a t.“ (169. l.) — „*ár*. *bú-ár*, vagy *bú-v-ár*, mint **kádár*, **kúltsár*² urinator, mivel magát hol elrejtí, hol kiüti 's a t.“ (246. l.) — „Új Szók . . . *Lóvászok Mester* . . . Ezek a Végezetek: *ár*, *ér*; *áts*; *ász*, *ész*; *nak*, *nok*, *nek* igaz, hogy mind más dologgal való bánást jelentenek, de más értelembenn . . . hibás Szó volna ez . . . az Uraság *kultsár-ász-a*.“ (315. l.)

¹ LACZKÓ: Nyr. XXXVI, 302 a *kádár* és *kulcsár* szavakhoz még a német eredetű *ptiér*-t említette, mint a melyekből az *-ár*, *-ér* elvonódott volna.

² A * jel után álló szót én ritkítottam.

Az idézett szavakból kiderül, hogy a Debreceni Grammatika írói a *kádár* és a *kulcsár* szavakat olyan magyar képzéseknek tartották, amilyen magyaroknak tartották a *búvár* és a *vezér* szavakat. Ami pedig az -ár, -ér képző jelentését illeti, arról az volt a nézetük, hogy „más dologgal való bánást“, illetőleg „ollyat jelent, a mi a Gyökér' értelmét gyakorolja“, ebben pedig benne van az, hogy foglalkozást jelentő szavakat alkot. Hogy foglalkozást jelentő értéket tulajdonítottak az -ár, -ér-nek a Debreceni Grammatika írói, bizonyítja az idézett szavakon kívül az is, hogy jelentésére nézve összevetik több görög, latin, francia és német szóval, amelyek mind azt fejezik ki, ami „a Gyökér' értelmét gyakorolja“, s amely szavak közül ezeket idézem: görög *hiater* 'medicus' (vö. *ιατήρ* 'arzt, wundarzt') és *rhetor* (vö. *ῥήτωρ* 'redner'), latin *doctor*, *scriptor*, *molitor*, francia *chanteur*, *courir*, német *schreiber*, *spieler*, *macher* (i. m. 169).

FÖLDI JÁNOS Magyar Grammatikája, melynek kéziratából a Debreceni Grammatika írói sokat felhasználtak, 1912-ben jelent meg GULYÁS KÁROLY gondozásában (I. Régi M. Könyvtár 28. sz.). Ebben a grammatikában képzőnkéről ezt olvassuk: „A' Szó folytatásáról (Derivatio) . . . ár, ér . . . *Agazatok. Névszókából*: Bodnár, bojtár, boglár, gyantár, *kádár, *kultsár, kopár, Huszár, fajár¹ [degener] . . . *Idő szókából*: Buvár, határ, sugár, tsapodár, tsiszár, tsaplár, zává, Fűzér, töltsér, tündér, vezér, 'sat. — Ezek mivelőt, magában foglalt, vagy eszközt jelentenek.“ (121—2. l.)

Ebből kiderül, hogy FÖLDI, aki az -ár, -ér képzővel maga is alkotott szavakat (vö. *fajár* 'degener'), a *kádár* és *kulcsár* szavakat magyar képzésű szavaknak tartotta. Ugyanő mondja, hogy az -ár, -ér képzővel alkotott szavak „mivelőt“ is jelentenek.

CSATÓ PÁL a Magyar Tudós Társaságtól jutalmazott „A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők“ c. értekezésében (megjelent Budán, 1834-ben) azt mondja, hogy az -ár, -ér képző részint főneveket, részint pedig melléknéveket alkot. „a) Főnévképzők . . . ár(ér). *Kádár, búvár, határ, gyökér, kopár, *kulcsár, vezér, fűzér, bogár, stb. . . . b) Melléknévképzők . . . ár(ér). Folyár, csapodár, kövér.“ (84., 98. l.)

CSATÓ értekezésén kívül megjutalmazta a M. Tud. Társaság másodsorban NAGY JÁNOS dolgozatát is, s CSATÓÉVAL együtt egyszerre ki is adta. NAGY JÁNOS „A' magyar nyelv' szóalkotó, 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata“ c. értekezésében ezt mondja: „Ár, ér névalkotó rag, valamint a' persa, német, sőt deák nyelvben is (murár-ius, rhedar-ius, ferrár-ius, Bind-er, Schloss-er stb.) úgyszinte nálunk is személyes főneveket alkot: mint: *kádár, bajár (régí szó

¹ Tévesen a *fajár* 'degener'-ről SIMONYI, Jelentéstani szempontok 25.

baj-nok), vez-ér, mesz-ár, *kulcs-ár, csal-ár, buv-ár, tim-ár, husz-ár, csisz-ár, bujt-ár, kaszn-ár, csapl-ár (csapol-ár), csapod-ár Nem tartoznak ide: kop-ár, foly-ár“ (136. b.)

Mind CSATÓ, mind pedig NAGY dolgozatából kiderül, hogy mind a ketten a *kádár* és a *kulcsár* szavakat magyar képzéseknek tartották. Fontos a képző jelentésére, hogy NAGY analógiául latin *-arius* és német *-er* foglalkozást jelentő képzőket idéz.

A M. Tud. Társaság által 1846-ban közrebocsátott „A' magyar nyelv' rendszere“ c. mű, melynek alább idézett része abból a fejezetből való, amelyet CZUCZOR GERGELY, FÁBIÁN GÁBOR és VÖRÖSMARTY MIHÁLY együttesen dolgozott ki, az *-ár*, *-ér* képzőről ezt írja: „*Ár*, (vizet, bőséget, terjedést jelent.¹ *Ér* (tangit; valet) *Ár* (pretium) jelent árust, árért foglalkodót, tisztséget csak azoknak adandjuk magyarázatát, mellyekről kétség nem támadhat. Így például világosak: *vasár* (-os), *vásár*, *kádár*, *bodnár* (bodonáros), *csiszár* *sikér*, *szikár* A' *folyár*, *buvár* az *ár* (víz vagy bőség) szóból.“ (70—1. l.)

Végül idézem CZUCZOR—FOGARASINAK „A magyar nyelv szótára“ c. művéből az *-ár*, *-ér* képzőről mondottakat (I, 332; megjelent 1862.): „*-ár* *ér*, termékeny szóképző, mely fő- és melléneveket alkot 1) igékből: *buv-ár*, *foly-ár* *csisz-ár*, *hat-ár* *tölts-ér* egyeznek vele a latin: *or*, mint: *sartor*, szabó (szab-ár) a német *-er*, mint: *Treiber* hajtsár a szláv: *ár*, *ír*, pl. *bludár* bujdosó *krajtsír* szabó 3. Önálló nevekből képez bizonyos tárgyakkal bánó, foglalkodó személynevet, kézmivest, ú. m. *kád-ár*, *bod-nár* *tim-ár*, *kulcs-ár*, *tüz-ér*, *göröncs-ér*, *tözs-ér*. Ezen értelemben leginkább a szláv, azután a latin és a német nyelvekkel egyezik, pl. *csizmár* csizmadia *Gärber* timár, *sutor*, *sartor*“

Valamennyi idézetből kiderül, hogy mind azok, akiknek az 1795—1862 közti időben nyelvi kérdésekben szavuk, tekintélyük volt, a magyar *kádár* és *kulcsár* szavakat a magyar *kád* és *kulcs* származékainak tartották, tehát olyan magyar származékoknak, amilyen a *buvár*, *vezér* s több más régi, nyelvújítás kora előtti szó. Ugyancsak az idézetekből kiderül, hogy az *-ár* képzőt eredeti magyar képzőnek tartották, amely főneveket és melléneveket képez, vö. *buvár*, *vezér*, *kopár* stb.

E mellett azonban jól tudták, hogy a *kád*-hoz és a *kulcs*-hoz hasonló hangalakú és hasonló vagy azonos jelentésű szó van más nyelvekben is. Így a *kád*-hoz hasonló szó szerintük a következő nyelvekben van: héber *kad* (idézi DebrGram. 333, Nyelvtudományi Pályamunkák. Budán, 1839. II, 222, CzF.),

¹ A *tanár*=*tanító* + *árasztó* (l. TOLNAI, NyÜTört. 207).

görög κάδος (Nyelvtud. Pályam. i. h., CzF.), latin *cadus* (DebrGram. i. h., Nyelvtud. Pályam. i. h.), szláv *kad* (vö. cseh *kád'* és Nyelvtud. Pályam. i. h.). A *kulcs*-hoz pedig a következőket hasonlítják: görög κλεις, κλάξ 'riegel, schlüssel' (DANKOVSKY, Lex. 1833. 585, CzF.); latin *clavis* (GYARMATHI, Voc. 1816.), *cludo* (CzF.); szláv, vö. cseh *klíč*, *tót klúč* (DebrGram. 348, CzF.) stb. Az ilyen szavakról a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig az volt az általános, a M. Tud. Társaság által is vallott felfogás, hogy nem egymás átvételei, hanem közös örökségek, közös alapnyelvből. Vö. erre nézve a DebrGram. 352. lapján: „A melly szavainkhoz hasonlók, nem tsak egy idegen *Anya Nyelvbenn* találtnak, millyen *Anya Nyelv* a 'Sídó, a Görög, a Tót, a Német, hanem egy-nél több *Anya Nyelvbenn is*; az ollyan Szókról hihető, hogy egyikünk sem vette a másiktól, hanem mindnyájann vettük egy régi és mindnyájunkal köz, anyai Nyelvből. Ilyenek: *sák, kád, 's a t.*“¹

Körülbelül ugyanaz volt a felfogásuk a képzőkről, így az -ár, -ér képzőről is. Minthogy e képzőt összevetették a latin -arius, francia -ir, német -er, szláv -arъ (először CZUCZORNÁL: ár), görög -τωρ, latin -tor, francia -teur képzőkkel, amelyek mind „a Gyökér“ „mívelőjét“ jelentik, valószínű, hogy itt is az egyezésekben ősiséget láttak. Kimutatható azonban az is, hogy egyesek a magyar -ár foglalkozást jelentő képzőt az áros 'áruló, verkäufer' elrövidült alakjának tartották; így pl. DUGONICS szerint *mész-áros* = 'hús-áros' (l. Nyr. IV, 111; ismétli KRESZNERICS I, 22), KASSAI I, 332 szerint *bodnár* < *bodon-áros* (ismétli A' magyar nyelv rendszere. Budán, 1846. 71) stb.

Az elmondottak alapján a Nyelvőr és iskolájának felfogása a nyelvújítástól használt -ár, -ér képző eredetéről és jelentéséről teljesen hibás. A nyelvújítás -ár, -ér képzőjének magyar eredetét a Nyelvőrben legutoljára JOANOVICS GYÖRGY védte, írván a következőket: „Az ár, ér képzőnek idegen eredetét nem tartom bebizonyítottnak és ragaszkodom az erre vonatkozólag 'Értsük meg egymást' c. értekezésemben előadottakhoz 22. 23.“ (Nyr. XX, 200.)

Kérdés, hogy mai ismereteink alapján igazuk volt-e a nyelvújítás-kor embereinek, mikor a magyar -ár, -ér képzőnek foglalkozásneveket alkotó értéket tulajdonítottak.

A magyar -ár, -ér eredetileg deverbális névszóképző. Két képzőnek az összetétele, melyek közül az -á(é) eredetileg igenévképző, az -r pedig denominalis: deminutiv képző (l. BUDENZ, UAl. 30., 49. §§., SIMONYI, TMNy. 499, SZINNYEI, NyH.⁷ 90,

¹ A DebrGram. írói is jól tudták, hogy a magyarban átvételek is vannak, s ennek a 351—2. lapon a szabályait is próbálják megállapítani. LESCHKA a *kád* szót latin vagy szláv átvételnek tartotta, a *kádár*-t azonban nem tudta magyarázni. DANKOVSKY a *kulcs* szót görög-szláv jövevénynek magyarázta.

96; hibásan a képzőről SZILY: Nyr. XXXI. 177 és LACZKÓ: Nyr. XXXVI, 302). Mint összetett képző az *-ár, -ér* eredetileg mellékneveket alkot, s így jelentése olyan tulajdonság, sajátosság, amely az alapszóból következik. Jelzős szerkezetben a jelző magába szívhatta a jelzett szó értelmét, így tapadásal (ráértéssel) főnevesülhetett, s ez által a képző jelentése is módosult. A *kop(ik)* igéből a *kopár* (első adat tulajdonnévben 1418-ból OklSz.) melléknév jelentése: 'glaber, depilis, kahl', s mondható 'földről, hegyről, helyről, mezőről' (l. NySz.), 'éhes ebről' (l. SzD.²), 'sovány emberről' (l. MTsz.). A régi és a népnyelvben a *kopár* mint főnév is előfordul. CALEPINUS-ban olvassuk: „Glabreta — *Kopaszhely, kopár*“, MA.³ m.-lat. részében s innen PP. szótára minden m.-lat. részében ez áll: „*Kopár, glabretum*“. A MTsz. szerint is *kopár*-nak nevezik a 'kopár mező'-t Torontál megyében, Deszken.

A *kopár* tehát elsősorban melléknév, s csak másodsorban főnév. Főnévvé jelzős szerkezetben (vö. *kopár mező, kopár hely* → *kopár*) ráértéssel vált. Vannak azonban olyan idetartozó szavak, amelyeknek tulajdonságjelentését sem a mai, sem pedig a régi nyelvből kimutatni nem tudjuk. Ilyen pl. a *veze(-t)*-ből lett *vezér* (első adat a XV. század első feléből, l. NySz.) 'dux, führer'. Erről azonban feltehető, hogy igen korán egy *vezér hadnagy*-féle jelzős szerkezetből ráértéssel keletkezett.

A főnévvé vált szavakban az *-ár, -ér* képző jelentései a következők:

A) Jelenti a cselekvés végrehajtóját: *bojtár* (első adat 1660-ból, l. EtSz.) 'schäfer- oder hirtenjunge' < *bojt* ige (l. EtSz.) | *búvár* (első adat a XVI. század közepéről, l. EtSz.) l. 'urinator, taucher' (ember); 2. 'mergus, madár neme: vöcsök' (l. SZIKSZAI 1590., CAL., MTsz. stb.); 3. 'tudós, forsker' (KELB.³; első adat: *buár-elme* SzD.², s innen tapadással) < *buv(-ik)* | *csaplár* (első adat 1400-ból, l. EtSz.) 'schenkwirt' < *csapol* (máskép EtSz., de nem helyesen) | *csiszár* (első adat a XIII. század első feléből, l. EtSz.) (elavult) 'schwertfeger, degenschmied'; 'mäkler' < *csiszol*, vö. *csisza-kő* (l. EtSz.) | *foglár* (első adat 1492-ből, l. OklSz.); régi jelentése ismeretlen (egyések szerint 'madarász', l. Nyr. VII, 61, XXXII, 482); a maiak: 1. 'interceptor furum, pandúr' (KASSAI II, 211, MTsz.); 2. 'der häscher' (KELB.³); 3. 'mezőpásztor' (MTsz.) < *fog* ige (feltétlenül hibásan a szóról SIMONYI: Nyr. XXXII, 482) | *folyár* (első adat 1371-ből tulajdonnévben, l. OklSz.) l. (elavult) 'actuarius, penesticus' (Hortularium; vö. lat. *actuarius* 'nótárius, jegyző, másoló' CAL., MÁRTON 1816., BARTAL, MLSz.; *penesticus* 'fragner, höker' DIEFFENBACH, Nov. Gloss., BARTAL, MLSz.; *fragner* 'kleinhändler' WEIGAND — HIRT, DWb.);¹ 2. (elavult) 'cursor, läufer' (PéldákK.-ből

¹ Ha az „actuarius — *folyar*“ (Hortularium) a. m. 'író, jegyző, másoló', akkor a magyar szóra felhozható, hogy MÁRTON 1816. szerint a latin

NyK. XXIX, 463, GyöngyTör.); 3. 'esőtől támadt vízfolyás, patakocska' (MTsz.) < *foly* 'fluo, curso'; — van *folyár* melléknév is, jelentése 'lascivus, geil, unzüchtig' (első adat 1808-ból, l. NySz., MTsz.), vö. *folyat* 'üzekedik, párosodik, läufig sein' | *folyondár* (első adat 1798-ból, l. NyÚSz., más adat KASSAI II, 216) 'convolulus, windé'; 'der epheu' (KELB.³) < *foly* | *hajcsár* (első adat SzD.², második NyÚSz.) 'juhót vagy egyéb megvett marhát máshová hajtó' < *hajt* | *kajtár* (első adat 1346-ból, l. OklSz.) 1. 'mindent felkutató, stöberer' (SzD.², KASSAI III, 87, MTsz.); 2. 'tilosba járó (marha)' (MTsz.); 3. 'csavargó, kóborló' (uo.) stb. < *kajt*, *kajtat* 'keres, kutat' (MTsz.) | (elavult) *lövér*, ó-magyar *lűér* (első adat 1228/1357-ből, l. részletesen MNY. XXII, 129) 'sagittarius, bogenschütz' < *lő* | *tündér* (első adat a XVII. század elejéről, l. NySz.) 1. 'magus, praestigiator, ein zauberer' (NySz.); 2. 'species, umbra, larva' (NySz., SzD.²); 3. 'die fee' (KELB.³) < *tün*(ik); — van *tündér* 'veränderlich, vergänglich, trügerisch, zauberisch' (l. NySz.) melléknév, s természetesen ez az első jelentés, ebből tapadással a főnévi jelentések | *vezér* l. fentebb.

B) Jelenti a cselekvés szenvedőjét: *fűzér* (első adat 1708-ból, l. NyÚSz., MNY. XXVI, 166, MÁRTON 1816. line a al.) 'amit felfűztek, ami fel van fűzve' (vö. *fűzér-gyöngy*, *fűzér-füge*, *gyöngy-fűzér*, *kukorica-fűzér*, *paprika-fűzér*) < *fűz* ige | *határ* (első adat 1095-ből, l. OklSz.) 'das gebiet; die grenze, gemarkung; amit valaki »hat«: bír' < *hat* ige (*hatalom*, *mindenható*) (vö. MNY. XXVI, 161).

C) Jelenti a cselekvés eszközt: *csipér* (egy adat a népnyelvből, MTsz.) 'csipővas, fogó' < *csip* | *tölcsér* (első adat a XV. század elejéről SchlSzój.-ben) 1. 'clepsydra, vízi-óra, folyó-óra' (SchlSzój.); 2. 'infundibulum, trichter' (SZIKSZAI 1590., NySz., KELB.³ stb.) < *tölt*.

Amikor a nyelvújításkori írók az -ár, -ér képzőt tárgyalják, a *kádár* és *kulcsár* mellett hivatkoznak az általunk felsorolt szavak közül a *búvár*, *csiszár* és *vezér* szavakra is, hivatkoznak tehát olyan általunk is eredetieknek tartott szavakra, amelyekben az -ár, -ér személyeket jelöl, személyeket, akik az alapszóban kifejezett cselekvést végzik. Az -ár, -ér tehát foglalkozást jelölő szavak képzője is.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy úgy látszik, mintha lett volna idő, amikor a magyar -ár, -ér és a magyar igenévi -ó, -ő teljesen azonos jelentésű képzők lettek volna. Vannak rá bizonyítékok, hogy egy és ugyanabban az időben egy-egy jelentésben a szónak hol -ár, -ér, hol -ó, -ő képzős származékát használták, vagy helyesebben szólva: az egyik nyelvjá-

cursor „rövidítés által sebes író“-t is jelent, s így érthető volna a magyar *folyár* képzése is a *foly* igéből. De mi a *penesticus* = *folyár*?

rásban az egyik, a másikban a másik származék volt használatban. Így a lat. *cursor*-t a BécsiK. *foló*-nak, míg a Példák Könyve és a GyöngyTör. *folyár*-nak fordítja (vö. *cursores regis* = BécsiK. 56: kiralnac *foloy*; *cursor habet mecum dicere* (NyK. XXIX, 463) = PéldK. 57: az *folyar* en velem mondhattya;¹ *ambulus, cursor—folyaar* GyöngyTör.). Mind a *folyó*, mind pedig a *folyár* 'cursor' jelentése a *folyó követ* (l. NySz.) és *folyár követ* szerkezetből ráértéssel fejlődött. Egy másik példa a magyar *töltő* és *tölcsér*. A latin *clepsydra* 'vízióra, folyó-óra' szót a BesztSzój. *theulthew* olv. *töltő*-nek, a SchlSzój. *telcher* olv. *tölcsér*-nek fordítja. Egy harmadik példa a régi magyar *lövő* és *lövér*. A XIII. században a királyi nyilásokat: *sagittarius*-okat *lűő*-knek és *lűér*-eknek nevezték (l. OklSz.). Ennek emléke *Lövő* és *Lövér* helyneveinkben maradt fenn (l. MNy. XXII, 129).

Ez a tény is a mellett szól, hogy miként az igenévi *-ó*, *-ő* képző a *csapó* 'lanarius' (l. NySz.), *lövő* 'sagittarius', *szabó* 'schneider' stb. szavakban, azonképen az *-ár*, *-ér* a *folyár*, *lövér*, *vezér* stb.-félékben foglalkozást jelentő képző is.

S az *-ár*, *-ér* képző annyira eleven képző volt még a történeti korban, hogy vele állandóan alakultak szavak. Így alakultak, úgy látszik, a régi időben is névszókból is. Ilyen névszóból való *-ár* képzős származékszóra első példánk, úgy látszik, a *solymár* köznév. Egyetlen adatom reá PP. 1767. évi kiadásából van: „Falconarius: *Madarász, Solymár*“ (lat.-m. rész 605. l.; így PP. minden későbbi kiadásában a lat.-m. rész végén levő Glossariolvm-ban; l. BARTAL, MLSz. is *falconarius* al. és NySz.). Hogy BOD PÉTER, aki PP. e részének egybeszerkesztője, a *solymár* szót honnan vette, azt nem tudom. Hogy azonban a magyarban volt régebben is *solymár* köznév, azt a középkorban pilismegyei, ma pedig pestmegyei *Solymár* község neve kétségtelenül bizonyítja. A névre első adatunk 1266: *predium Solomar* prope Budam; 1355: *Salmar* possessio (ily alakban háromszor az oklevélben) és 1468: *possessio Salmar* (l. az adatokat OklSz., CSÁNKI I, 15; az *o—á* ~ *a—á* típusú szavakról l. GOMBOCZ: Klebelsberg-Emlék 156—8). Hogy a név a *solyom* 'falco' köznév *-ár* képzős származékának mása, abban semmi kétség sincsen, s így az is bizonyos, hogy a helynév a királyi madarászok emlékét őrzi (l. HÓMAN B.: MNy. XVI, 116).

S abban sincsen semmi különös, hogy a *solyom* szóból, tehát egy névszóból alakult az *-ár* képzővel foglalkozást jelentő név. Igazolásánál nem hivatkozom arra, hogy hiszen a magyarban több olyan képző van, amely igéből is, névszóból is képez új névszókat. Hivatkozom azonban idegen nyelvi teljesen hasonló esetekre, mert keletkezésükben hasonló lelki

¹ Ez adatra HORVÁTH JÁNOS barátom figyelmeztetett.

okok működését látom. Az ó-felnémet *-ári*, mai német *-er* képző, melyről az a nézet, hogy a lat. *-arius* mása (vö. ófn. *notári* = *notarius*, *mulinári* = *molinarius*; — l. BRAUNE, AhdGram. 3-4 200. §. Anm. 1.), eredetileg csak névszóból alkotott foglalkozást jelentő szavakat, később azonban s így már az ó-felnémet korszakban és azóta is állandóan alakultak és alakulnak vele igékből is nomen agentis-ek, foglalkozást jelentő szavak. A képzés szempontjából az ófn. *fisc* 'hal'-ból alakult *fiskári* 'halász' eredetibb, mint az ófn. *lêran* 'tanítani' szóból képzett *lêrári* 'tanító'; a két szó a mai németben: *fischer*, *lehrer* (l. WILLMANN, DGram. II, Abt. 2 223. §.). Hasonló története van a szláv nyelvek *-ár* képzőjének is. Ezzel a képzővel szintén eredetileg csakis névszóból alakulhattak foglalkozást jelentő nevek, később és ma azonban minden szláv nyelvben alakulhatnak vele igékből is ugyanilyen jelentésű nevek. A képzés szempontjából a *ryba* 'hal' szóból alakult *rybár* 'halász' eredetibb a *pisati* 'írni'-ből képzett *pisar* 'írnok' vagy a *zvoniti* 'harangozni'-ből lett *zvonar* 'harangozó' szónál (vö. tót *rybár*, *pisár*, *zvonár*; cseh *rybář*, *pisář*; szerb-horvát *pisar*, *ribar*, *zvonar*, orosz *zvonar* stb.; — l. VONDRÁK, VglGr. I², 558).

A felhozott idegen nyelvi képzők annyira eleven: személyt jelölő képzők az illető nyelvekben, hogy terjedésükben legyőzték azt az akadályt is, hogy eredetileg igékből nem képezhettek foglalkozást jelentő szavakat. A magyar *-ár*, *-ér* foglalkozást jelentő képző ugyancsak annyira eleven képző volt, hogy minden külső befolyástól menten legyőzte azt az akadályt, hogy eredetileg névszóhoz nem járulhatott. (Az akadály legyőzéséhez hozzájárulhatott a *kádár*, *kulcsár* is, erről l. alább.) De korán legyőzte, amint a *solymár* példa bizonyítja. S névszóból való *-ár* képzős alakulások a népnyelvben újabban is vannak. Ilyen pl. a *konda* 'disznócsorda' szóból lett *kondár* 'kanász' (l. MTsz.).

Végül arra, hogy a Nyelvőr és iskolájának a nyelvújítási kori *-ár*, *-ér* képző keletkezéséről teljesen hibás a tanítása, felhozom a következőket:

A nyelvújítók az *-ár*, *-ér* képzővel sűrűbben a XIX. század harmincas éveit után alkottak szavakat. A harmincas évek előtt nem sok *-ár*, *-ér* képzős szó készülhetett. A következőket sikerült egybegyűjtenem: 1786-ból: *fellengér* 'luftballon' a *fellengeni* 'fenn repülni' (SzD.) igékből; a szót BARCZAFALVI alkotta, aki idevonatkozólag ezt írja: „Míg Montgolfier az égi hajót fel nem találta; volt-e szükség arra a szóra, amely azt kitegye, már akár a németeknél ekképpen: *Luftballon*, akár a magyaroknál, p. o. ha tetszik ekképpen: *Fellengér*“ (l. Nyr. XI, 372) | 1795 tájáról: *fajár* 'degener', FÖLDI J. szava (l. fentebb) | 1807-ből: *csontár* 'drupa, steinkern, csontkeménységű makk', DIÓSZEGHI—FAZEKAS szava (l. MFűvészs-

könyv 25 és NyŰSz.; FIALOWSKY: Nyr. VII, 261 *csontár* helyett *csontbogyó*-t ajánlott) | 1812-ből: *pincér* 'cellarius, pincemester' ΠΕΤΗΕΤól (l. Nyr. III, 411 és fentebb) | 1833-ból: *idomár* 'trainer' HELMECZYTól a népi *idomos*-ból elvont *idom*-ból (l. NyŰSz.).¹ — A felsorolt szavak közül a *fellengér*, *csontár*, *idomár* és *pincér* főnevek, a *fajár* pedig melléknév. Az *-ár*, *-ér* tehát az egyik alapszóból tulajdonságnevet (*fajár*), a többi alapszóból pedig tárgyneveket alkotott. Ez utóbbiak közül egy a cselekvés végrehajtója (*fellengér*), kettő az alapszóban levő tárggyal való bánás, foglalkozás kifejezője (*idomár*, *pincér*). Egyről nem tudom eldönteni, hogy tulajdonképpen mi lenne az *-ár* jelentése (*csontár*; CzF. főnévnek mondja). Ezek a példák is mutatják, hogy alkotásuknál a nyelvújítók nem a *kádár* és *kulcsár*, hanem az általuk ismert magyar és magyarnak gondolt *-ár*, *-ér* képzős szavakat tartották szem előtt.

*

A nyelvújításkori *-ár*, *-ér* képzőt több oldalról világitottam meg. Azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy a Nyelvőr és iskolája tévedett, mikor azt hirdette, hogy a nyelvújítók „a foglalkozás funkcióját teljesítő” *-ár*, *-ér* képzőt a szláv eredetű *kádár* és *kulcsár* szavakból vonták el, s így a képző e szerepében szláv eredetű képző. A tévedést azért követték el, mert nem szereztek maguknak világos képet arról, mit tartott nyelvtudományunk a XVIII. század végén és a XIX. század első felében a *kádár* és *kulcsár* szavakról, s mit az *-ár*, *-ér* képzőről. A Nyelvőr és iskolája saját korának tudását vitte be megállapításába. Ahogy ma is tudjuk, a Nyelvőr és iskolája is tudta, hogy a *kádár* és *kulcsár* szláv jövevényszó, s hogy mind a kettő a szlávásban alakult a foglalkozást jelentő szláv *-arъ* képzővel. A nyelvújítók azonban ezt nem tudták, s alig is tudhatták. Ők a két szót a magyar *kád* és *kulcs* szóból olyan magyar származékoknak tartották, amilyeneknek tartották a *búvár*, *vezér* s hozzájuk hasonló szavakat. Ők tehát a magyar szavakban levő *-ár*, *-ér* képzővel alkották újításaikat. S a képzővel képzett régi szavak közt igen is voltak olyanok, amelyek foglalkozást jelentettek, pl. a *vezér* szó.

A nyelvújítás megindulásában és nagyjában lefolyásában is elsősorban purista: nyelvtisztító mozgalom. Célja volt a XVIII. század végén és a XIX. század első felében átvett idegen szavaknak magyarokkal való helyettesítése. BARCZAFALVI szavaiból ez kétségtelenül kitetszik. A többi közt azt mondja: „De, vegye

¹ A harmincas évek után az *-ár*, *-ér* képzővel alkotott szavak időrendben így következnek: 1834: *országlár*; 1842: *üzér*; 1843: *csatár*, *sivár*; 1845: *dídozár*, *szakadár*, *zenér*; 1854: *forradalmár*; 1862: *ügyér* (l. NyŰSz.). — Vannak más, nem *-ár*, *-ér* képzővel alkotott *-ár* végű nyelvújításkori alkotások is, pl. *dalár*, ebből *dalmadár* (l. NyŰSz. és TOLNAI, NyŰTört. 167).

bár elő valaki az ez előtt 50 esztendővel kijött német könyveket és vesse össze a tavál kijöttekkel: nagy különbséget lát bennök. A régiek tele vannak francia szókkal minden levellen; már az ujabbakban három is alig van egy egész könyvben; lassan-lassan mind kihányogatták ő keméket, pedig jól értették volt akkor s hányogatják most is, pedig most is jól értik. Egy szóval: ki nem lehet magyarázni, micsoda természetadta belső indulat van minden nemzetben, mely mintegy készletti arra, hogy mind ruhája, mind nyelve s mind mindene olyan legyen, a milyen nemzetét czimerezi.“ (L. Nyr. XI, 373.) A nyelvújítók azért, mert puristák: nyelvtisztítók voltak, dehogyan is használtak volna idegen képzőt.

Egyetlen egy nyelv sem vesz át a másikból idegen képzőt. Csupán képzett szavakat vesz át, s ezekből az átvevő nyelvben elvonódhatik a képző. Így ha a magyarban nem lett volna -ár, -ér képző, amely foglalkozásjelentő neveket is alkot, az átvett kád: kádár, kulcs: kulcsár alapján a magyarban ilyen képző igen is keletkezhetett volna, s nem lehetetlen, hogy a régi magyar *solymár* keletkezésében ezeknek a szavaknak is részük van (l. fentebb). Hiszen lélektani szempontból a magyar kád: kádár és a magyar kulcs: kulcsár közt ugyanaz a kapcsolat van, ami van a magyar lakat: lakatos, asztal: asztalos közt. Új szóalkotás kényszerének pillanatában mind az -ár, mind az -s képezhet igen is új szavakat. Ilyenféle úton keletkeztek a szláv eredetű udvar: udvarnok, baj: bajnok viszony alapján a régi magyarban a következő szavak: tárnok (első adat 1194-ből), fegyvernek (1266-ból), asztalnok (1382-ből), pohárnok (1424-ből), tálnok (1590-ből). Ez esetben a magyarság szintén nem képzőt vett át, hanem csak képzett szavakat.

A nyelvújítók a -nok, -nök képzőről is azt tartották, hogy magyar eredetű képző (l. pl. CzF. -nok, -nök al., A' magyar nyelv' rendszere. 1846. 89. l. stb.).¹

A -nok, -nök képzővel, úgy látszik, az első szándékos alkotások a következők: tábornok, tanácsnok, titoknok (BARCZAFALVI szavai 1786-ból, l. Nyr. XI, 373—4, 464 és NyŰSz.). Később azonban az ilyen képzésű szavak nagyon elszaporodhattak, mert VÖRÖSMARTY 1840-ben így ír róluk: „nem volna dísztelen vállalkozás egy -nok, -nök-irtó társaságot“ (l. NyŰSz. 400) szervezni. De nem azért üldözte őket VÖRÖSMARTY, mert a képzőt idegennek tartotta, hanem mert hangzásra kellemetleneknek érezte őket. Nyilván tőle való, amit idevonatkozólag „A' magyar nyelv' rendszere“ c. akadémiai nyelvtan ír. Itt ezt olvassuk: „nok, nek, nők. Talán a' nek

¹ „A honfoglaláskori Magyarország“ c. munkám 240. lapján fejtegetem, hogy eredeti magyar -n + k elemekből alakult -nok, -nök kicsinyítő képzővel számolnunk kell a XI—XII. században; idevaló a Szolnok név, s azt hiszem, az álnok is (l. EtSz. és BUDENZ: NyK. II, 153).

(neki) ragból módosulva hivataloszerű foglalkodást jelentő neveket képez minden• beszédrészből: *tárnok, irnok, fegyvernök, hírnök, bajnok, elnök* stb. — Elég ebből annyi a'mi megvan, sőt az is sok. A'ki illy idétlen szót csinált, mint *gondnok*, 's nem jutott eszébe, hogy ezt ragozni is kell: *gondnoknak, gondnokoknak*, igen sok jótétre 's imára lesz szüksége, hogy e' súlyos bünből kivetkeztessék.“ (89. l.)

Ahogy tehát elvonódott a *baj: bajnok, udvar, udvarnok*-ból a *-nok, -nök*, úgy elvonódhatott volna a *kád: kádár, kulcs: kulesár*-ból az *-ár, -ér* képző. De nem kellett elvonódnia, hanem beleilleszkedett a magyar *-ár, -ér* képzős szavak csoportjába, mert a magyarban ilyen képzésű és jelentésű szavak voltak. Az az *-ár, -ér* képző tehát, amellyel a nyelvújítók szavakat alkottak, etimológiai elemeire is, jelentésére is magyar képző (hasonlóan TOLNAI, NyÚTört. 207, 210).

MELICH JÁNOS.

A moldvai csángó igealakok.

Népnyelvünk alak- és mondattanát hiányosan ismerjük. Nem tudjuk pontosan megmondani, mely igealakokat, hol, minő funkcióval használ a nép. Bajosan tudnók pontosan meghatározni, hogyan ragozzák egyes nyelvjárásaink egyik-másik ígét vagy névszót. A *t* és *d* tövű igéket pl. a köznyelv s a népnyelvnek is egy része így ragozza: *fütsz, látsz, hallgatsz, sütsz, vetsz, bántasz, rántasz, tudsz, adsz, fogadsz, engedsz, szedsz*. De a Szamosháton ezeket az igéket így ragozzák: *futól, lától, hālgatól, sütöl, vetel, bántól, rántól, tudól, adól, fogadól, engedel, szedel*. Kötött beszédben is gyakran előfordul, pl. *Aszt igé'rtet, hogy elveszel, Ha bészántól, ha elvetel*. [Nd.]

GOMBOCZ ZOLTÁN nyelvtörténeti szempontból igen üdvös munkát végzett, amikor rendszerbe foglalta a főbb igető-típusoknak a nyelvemlékek alapján összeállítható paradigmáit (M. Tört. Nyelvtan. III. Alaktan. Bp., 1925. 94—153. l.). A köznyelvi igealakok funkcióiról pedig GYOMLAY GYULA rajzolt először a valóságnak megfelelő képet általános nyelvtudományi szempontból is nagyfontosságú bűvárlataiban (Az ú. n. igeidők elméletéhez: NyK. XXXVII—XLII.; A latin és magyar praesens imperfectum: AkÉrtesítő XXIII, 129—37; Az átképzéses előadás Arany Toldijában: Beöthy-Emlék 464—73; A magyar igeidők rendszere: MNy. XIX, 133, XX, 63; — vö. még GOMBOCZ, Tört. M. Nyelvtan V. Mondattan. Bp., 1929. 65—75. l.; — továbbá KLEMM ANTAL, A magyar igealakok a *hogy* kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben: MNy. XXVII, 25.). A népnyelvben a háromszéki nyelvjárás igealakjainak funkcióiról ERDÉLYI LAJOS írt alapos bűvárlatot (legújabb kiadása: M. Nyelvi Tanulmányok I, 66 és II, 16).